

UNIVERSITATEA LIBERĂ INTERNAȚIONALĂ DIN MOLDOVA

Cu titlu de manuscris
C.Z.U: 347.9+343.1(043.2)

RUSANOVSKI Iulian

**FUNDAMENTELE CONSTITUȚIONALE ALE
CĂILOR DE ATAC ÎN REPUBLICA MOLDOVA**

Specialitatea 552.01 – DREPT PUBLIC

REZUMATUL
tezei de doctor în drept

Chișinău, 2023

Teza a fost elaborată la Catedra Drept Public, Facultatea de Drept a Universității Libere
Internaționale din Moldova

Conducător științific:

ȚURCAN Serghei, doctor în drept, conferențiar universitar

Referenți oficiali:

COSTACHI Gheorghe, doctor habilitat în drept, profesor universitar

CÂRNAȚ Teodor, doctor habilitat în drept, profesor universitar.

Componența Consiliului Științific Specializat:

SMOCHINĂ Andrei, doctor habilitat în drept, profesor universitar – președinte

ZAPOROJAN Veaceslav, doctor în drept, conferențiar universitar – secretar științific

ARSENI Alexandru, doctor habilitat în drept, profesor universitar – membru al CSS

FURDUI Sergiu, doctor în drept, conferențiar universitar – membru al CSS

VIZDOGA Tatiana, doctor în drept, conferențiar universitar – membru al CSS

Susținerea va avea loc la data de **29.11.2023 la ora 14.00**, în ședința Consiliului Științific
Specializat D552.01-23-11 din cadrul Universității Libere Internaționale din Moldova, sala 212, str.
Vlaicu Pârcălab nr. 52, mun. Chișinău, Republica Moldova.

Teza de doctorat și rezumatul pot fi consultate la Biblioteca Națională a Republicii
Moldova, la Biblioteca Universității Libere Internaționale din Moldova și pe pagina web a Agenției
Naționale de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare (www.cnaa.md).

Rezumatul a fost expediat la 26 octombrie 2023

Secretar științific al Consiliului Științific Specializat

ZAPOROJAN Veaceslav
doctor în drept
conferențiar universitar

Conducător științific

ȚURCAN Serghei
doctor în drept
conferențiar universitar

Autor

RUSANOVSKI Iulian

© Rusanovschi Iulian, 2023

CUPRINS

REPERE CONCEPTUALE ALE TEZEI	4
CONȚINUTUL TEZEI	9
CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI	20
BIBLIOGRAFIE	23
LISTA PUBLICAȚIILOR LA TEMA TEZEI	27
ADNOTARE	28
ANNOTATION	29
АННОТАЦИЯ	30

REPERE CONCEPTUALE ALE TEZEI

Actualitatea și importanța temei studiate. Problema fundamentelor constituționale ale căilor de atac este de o importanță majoră pentru teoria dreptului constituțional și pentru practica administrării justiției.

Cercetarea aprofundată a fundamentelor constituționale privind căile de atac nu poate fi niciodată inoportună sau neactuală. Subiectul este atât de specific pentru fiecare etapă de evoluție a societății, de evoluție a dreptului, încât a afirma că este epuizat studiul acestuia, este absolut imposibil.

Odată cu evoluția societății, a relațiilor sociale, a sistemului de drept și a tehnologiilor informaționale, căile de atac dobândesc noi dimensiuni. În același timp, nu există oportunități de stagnare a dezvoltării acestei instituții, nu există argumente care ar convinge că subiectul este suficient cercetat și reglementările existente în materia căilor de atac, atât în sfera dreptului public, cât și în sfera dreptului privat ar fi oarecum suficient de bine formulate și aplicate, încât orice efort suplimentar orientat spre dezvoltarea studiilor existente, spre adaptarea reglementărilor existente la noua realitate, ar fi inutil.

Faptul că există numeroase studii generale asupra căilor de atac în ansamblu, nu este decât în beneficiul celor ce intenționează să abordeze chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac. Acestea cu siguranță contribuie la fundamentarea unor noi idei, la valorificarea unor oportunități inedite de dezvoltare a instituției căilor de atac raportată la reglementările constituționale respective. Concomitent, nu putem fi de acord cu ideea că, chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac nu mai necesită eforturi de studiere și cercetare, ci dimpotrivă, suntem adepții ideii că studiile existente în material căilor de atac nu acoperă necesarul de informații adecvate realității noastre contemporane.

Eficacitatea exercitării dreptului de a contesta o hotărâre judecătorească reprezintă soluția funcționării organice a unui sistem judiciar într-un stat democratic. Formarea unui stat de drept și a unei adevărate societăți civile este imposibilă fără să se stabilească și să funcționeze mecanismul garanțiilor constituționale, necesare pentru protejarea unei persoane împotriva hotărârilor ilegale ale sistemului judiciar.

În astfel de condiții este dificil să supraestimăm rolul științei juridice, care, ca urmare a studierii temeinice a esenței dreptului constituțional de a contesta o hotărâre judecătorească, este capabil să ofere autorităților publice și cetățenilor un mecanism eficient de ajustare atât a dispozițiilor existente ale actelor de reglementare, cât și a procedurilor de punere în aplicare a acestora.

Jurisdicțiile moderne prevăd, aproape că în mod invariabil, una ori mai multe căi de atac din două motive principale. Pe de o parte, acestea constituie un mecanism pentru dezvoltarea și aplicarea uniformă a legii, în condițiile în care instanțele de recurs soluționează chestiuni de drept incerte, analizând în mod concludent hotărârile ireconciliabile ale instanțelor din eșantioanele inferioare a sistemului judiciar, iar pe de altă parte, căile de atac reprezintă o garanție (finală) împotriva hotărârilor judecătorești adoptate cu erori de drept sau de fapt.

Funcționarea normală a regimului democratic în Republica Moldova este imposibilă fără punerea în aplicare a dispozițiilor Constituției, care prevede prioritatea drepturilor și libertăților omului și modalitatea punerii în aplicare a acestora. Unul dintre aceste mijloace îl reprezintă dreptul constituțional al cetățenilor de a solicita protecția drepturilor și libertăților individuale în fața instanțelor de judecată ierarhic superioare.

Constituția R.M. [22] prevede că, tuturor cetățenilor li se garantează dreptul de a contesta o hotărâre judecătorească „în condițiile legii”. Această sintagmă „în condițiile legii” este tratată sau interpretată de Curtea Constituțională într-un sens îngust, oferind astfel legiuitorului posibilitatea de a institui sau a exclude orice cale de atac. Iată de ce, în conținutul lucrării este abordată această chestiune și suntem de părere că sintagma respectivă are în vedere condițiile procesuale de declanșare a căilor de atac, ci nu posibilitatea de a exclude arbitrar o cale de atac de către legiuitor.

În lucrarea de doctorat se analizează și fundamentele constituționale ale căilor de atac pentru a înțelege valoarea articolului 119 din Constituție dar și necesitatea garantării de către legiuitor a unor remedii efective împotriva hotărârilor judecătorești nefondate sau neîntemeiate.

Procedura penală garantează, practic cel mai complet, fundamentele constituționale ale căilor de atac. Doar în cadrul cauzelor penale sunt deschise, pentru persoanele cointeresate, recursul în anulare și recursul în interesul legii. Nu același lucru îl putem spune despre legea procesual civilă, care necesită unele îmbunătățiri și completări în spiritul Legii Fundamentale. Această logică reiese din ideea că, anume prin utilizarea căilor de atac apar condițiile favorabile pentru înlăturarea erorilor admise la adoptarea unei hotărâri judecătorești.

Actul de a judeca nu reprezintă un simplu silogism, din mai multe motive. Judecătorul nu raționează de fiecare dată în modul corectitudinii absolute, el fiind nevoit să aleagă norma aplicabilă dintr-un set întreg de prevederi, de multe ori neclare, incidente sau chiar inexistente. Drept urmare, legiuitorul constituant a garantat posibilitatea contestării hotărârilor de judecată, lăsând totodată la discreția legiuitorului să stabilească tipul căilor de atac și modalitatea concretă de aplicare.

Existența și garanția constituțională a fundamentelor căilor de atac rezultă din reglementările internaționale și din activitatea de realizare a actului de justiție. Astfel, art. 14(5) din PIDCP și art. 2(1) din Protocolul nr. 7 la CEDO asigură dreptul la dublul nivel de jurisdicție în materie penală, statuând că: „*orice persoană declarată vinovată de o infracțiune are dreptul de a obține examinarea de către o instanță superioară, în conformitate cu legea, a declarării vinovăției și a condamnării sale*” [64].

Articolul 9 din PIDCP și art. 5(4) din CEDO garantează deținutului posibilitatea de a introduce un recurs în fața unei instanțe judecătorești în scopul examinării legalității detenției: „*oricine a fost privat de libertate prin arestare sau detențiune are dreptul de a introduce o plângere (recurs) în fața unui tribunal, pentru ca acesta să hotărască neîntârziat asupra legalității detențiunii sale și să ordone eliberarea sa, dacă detențiunea este ilegală*”.

Experiența sistemului juridic al Republicii Moldova este insuficientă pentru o analiză complexă a acestui domeniu. De aceea, pe parcursul lucrării se va apela uneori la exemplele statelor cu o experiență seculară de edificare a sistemului de justiție (Franța, Germania, România). De exemplu, Constituția României reglementează și ea într-un mod similar, prin art. 129 din Constituție, posibilitatea declanșării unor remedii efective (a unor căi de atac) împotriva oricăror hotărâri judecătorești, însă doar „*în condițiile legii*”. Respectiv, instituirea oricărei căi de atac în vederea garantării dreptului fundamental de acces la justiție, va implica inevitabil asigurarea posibilității de a face uz de ea pentru toate persoanele care au un drept, și/sau un interes legitim, capacitate de exercițiu și calitate procesuală.

O cercetare de ansamblu a materialelor științifice publicate de alți autori la tema acestei tezei ne duce la concluzia că, patrimoniul doctrinar în materia fundamentelor constituționale ale căilor de atac este redus ca volum. În special, remarcă respectivă fiind specifică doctrinei autohtone. Mai mult, izvoarele doctrinare existente abordează tangențial problema constituționalității căilor de atac.

Trebuie de subliniat că cei mai renumiți specialiști în domeniu, lucrările cărora reprezintă o sursă de referință, provin din țările membre ale Uniunii Europene, precum România: Antonie Iorgovan, Cristian Ionescu, Iulian Nedelcu, Gheorghe Uglean, Nicolae Steinhard, Dan Claudiu Dănișor, Benone Pușcă, Victor Duculescu, Gheorghe Iancu, Cezar Parthenie, M. Dumitrescu, Ion Stambulescu, George Alexianu, Nistor Prisca, Paul Negulescu, Ion Gruia, Constantin G. Dissescu, Ion Deleanu, Bianca Selejan-Guțan; Franța: Joseph Barthelemy, Adhemar Esmein, Emile Boutmy, Paul Duez, Leon Duguit etc.

În literatura de specialitate autohtonă există o serie de autori care au tratat tangențial chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac prin articole științifice și monografii, după cum urmează: Ion Guceac, Gheorghe Costachi, Alexandru Arseni, Victor Popa, Sergiu Furdui, Teodor Cârnaț, Valeria Șterbeț, Dumitru Pulbere, Vasile Crețu, Dorin Dulghieru, ș.a.

Scopul și obiectivele tezei. Scopul îl reprezintă identificarea fundamentelor constituționale ale căilor de atac și examinarea naturii juridice a căilor de atac în sfera dreptului public și a dreptului privat. Pentru atingerea acestui scop, sunt propuse realizarea următoarelor obiective:

1. Analiza situației științifice și a legislației naționale și internaționale în materia căilor de atac;
2. Determinarea regimului juridic a căilor de atac și stabilirea principiilor constituționale care garantează exercitarea căilor de atac;
3. Identificarea fundamentelor constituționale ale căilor de atac;
4. Formularea propunerilor de *lege ferenda* în vederea garantării dreptului fundamental la exercitarea căilor de atac.

Ipoteza de cercetare în această lucrare se focalizează pe tratarea esenței fundamentelor constituționale în materia căilor de atac (accesul liber la justiție, dreptul la apărare, echitatea părților în proces etc.), ipoteze venite din teoria și din practica utilizării și realizării căilor de atac în dreptul public și/sau cel privat.

De asemenea, studiul a avut ca bază următoarele ipoteze de cercetare: abordarea conceptului general că Constituția garantează de principiu utilizarea căilor de atac iar sintagma „în condițiile legii” stipulată în art. 119 din Constituție are în vedere condițiile procesuale de exercitare a unei căi de atac; căile de atac sunt garanții constituționale în scopul exercitării dreptului la apărare; căile de atac reprezintă un mijloc de realizare a accesului liber la justiție.

Metodele de cercetare. În procesul de elaborare al prezentei lucrări au fost utilizate mai multe metode științifice: comparativă, dialectică, istorică, sistemică, logică, analitică, sintezei și deducției.

Metoda comparativă a fost folosită pentru a identifica particularitățile reglementării constituționale a căilor de atac în legislația națională și a altor state, dar și tratarea acestei instituții în doctrina autohtonă și cea străină.

Metoda dialectică presupune analiza unor opinii contrare față de o anumită problemă/proces. În cadrul prezentei lucrări am expus opinii doctrinare divergente pentru a identifica soluție oportună în vederea afirmării fundamentelor constituționale ale căilor de atac.

Pentru a putea fi pătrunsă în integralitatea sa, chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac trebuie privită și sub aspectul tradițiilor istorice. Metoda istorică ne oferă în mod special această cale.

Relevăm faptul că metoda sistemică a fost utilă în procesul de identificare a formelor fundamentelor constituționale ale căilor de atac, ierarhia căilor de atac ordinare și extraordinare, și am evidențiat rolul căilor de atac în asigurarea dezvoltării sistemului de drept, al uniformizării

practicii judiciare, dar și în implementarea principiului constituțional stipulat în art. 119 din Constituție care oferă posibilitatea contestării hotărârilor judecătorești.

Concluziile și recomandările din prezenta lucrare au fost formulate în virtutea cercetărilor științifice existente atât în Republica Moldova, cât și în alte țări precum România, Franța etc.

Pentru a putea atinge obiectivele amintite mai sus, am fundamentat demersul științific pe o bibliografie destul de diversificată, o bibliografie care însumează monografiile și articole de specialitate publicate în Republica Moldova, România, Franța și alte state. Suplimentar, menționez că prin aplicarea metodei comparative s-a ajuns la concluzia că fundamentele constituționale ale căilor de atac sunt tratate și interpretate în doctrină în mod diferit.

Noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor obținute este justificată de insuficiența abordării acestui subiect în doctrina dreptului public din Republica Moldova, dar și de necesitatea tratării lui cu ajutorul unor noi viziuni și metode de cercetare actuale.

Teza de doctorat constituie o cercetare de ansamblu a chestiunilor teoretice și practice legate de esența și conținutul căilor de atac, dar și a fundamentelor lor constituționale.

Cele enunțate ne permit să formulăm următoarele elemente de noutate științifică: formularea sintagmei „*recurs de ordin constituțional*”; identificarea fundamentelor constituționale ale căilor de atac; enunțarea conexiunii dintre totalitatea căilor de atac și reglementările existente în conținutul articolelor 20, 26 și 119 din Constituție; identificarea garanțiilor constituționale care asigură exercitarea dreptului de a contesta o hotărâre judecătorească; definirea sintagmei „în condițiile legii”; formularea propunerilor care vizează îmbunătățirea legislației ce reglementează dreptul de a contesta o hotărâre judecătorească.

Rezultatele acestei cercetări care vin în întâmpinarea soluționării unor probleme științifice, converg în formularea conceptului – fundamentele constituționale ale căilor de atac – concept ce supune controlului constituționalitatea reglementării căilor de atac în dreptul național, dar și imperfecțiunea legislației prin omisiunea de reglementare a unor căi de atac în cazuri concrete. Acest fapt a condus la elaborarea propunerii de introducere în dreptul constituțional a conceptului de *recurs de ordin constituțional*, în condițiile în care o serie de acte judecătorești emise de către instanțele de fond nu pot fi supuse verificării de către o instanță ierarhică în grad. De asemenea, a fost redefinită sintagma art. 119 din Constituție – „în condițiile legii”, cea care astăzi oferă legiuitorului dreptul discreționar de a exclude orice cale de atac din legislația națională.

Semnificația teoretică. În teza de doctor au fost elucidate diversele abordări doctrinare față de căile de atac naționale. Din perspectivă teoretică se urmărește ordonarea căilor de atac și identificarea fundamentelor lor constituționale, astfel încât să fie examinată corespunderea condițiilor legale de exercitare a căilor de atac în raport cu articolele 1, 4, 15, 16, 20, 26, 54 și 119 din Constituție.

Valoarea aplicativă a lucrării constă în posibilitatea utilizării rezultatelor cercetării (a concluziilor și recomandărilor) în procesul practic de realizare a justiției de către magistrați, apărători, acuzatori sau oricare din participanți la procesul de judecată, fapt care va contribui la procesul de uniformizare a practicii judiciare naționale.

Reflectarea teoretico-practică a fundamentelor constituționale ale căilor de atac, în mod cert vor constitui un punct de pornire pentru alte studii similare care vor trata chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac.

Concluziile și recomandările teoretico-practice expuse în lucrare, ar putea fi folosite în procesul didactic din instituțiile de învățământ superior la disciplina „drept constituțional”.

Propunerile de *lege ferenda* înaintate în lucrare, ar putea fi utile pentru dezvoltarea și perfecționarea legislației constituționale, în mod special, și a celei procesuale, în general, mai ales în raport cu actele normative ce oferă posibilitatea realizării accesului la justiție prin prisma căilor de atac. Concomitent, concluziile generate și tratarea lor analitică, pot fi utile în vederea perfecționării actelor normative care tratează chestiunea utilizării căilor de atac.

Rezultatele cercetării chestiunii fundamentelor constituționale ale căilor de atac au fost reflectate în mai multe articole și comunicări științifice naționale și internaționale, având titlurile: *Unificarea legislativă în folosirea căilor de atac în Basarabia după adoptarea Constituției din 27 martie 1923*, publicat în Revista științifică „Studii Juridice Universitare”, 2015, nr. 3-4, pp. 154-161; *Probleme teoretico-practice ce apar în materie de competență jurisdicțională la examinarea litigiilor de insolvabilitate*, publicat în Revista științifică „Studii Juridice Universitare” (ULIM), anul VIII, nr. 3-4, 2016, pp. 149-153; *Aspecte evolutive ale căilor de atac în Basarabia țaristă. În: Revista științifică „Studii Juridice Universitare” (ULIM), anul IX, nr. 1-2, 2017, pp. 158-164; Modificarea Codului Contravențional sau sfidarea Constituției de către Comisia Situații Excepționale?*, publicat în Revista Națională de Drept, nr. 1(243), 2021, pp. 56-65; *Contestarea încheierii de respingere a cererii de ridicare a excepției de neconstituționalitate: atitudinea Curții Constituționale*, publicată în Revista Națională de Drept, 2022, nr. 1 (247), 2022, pp. 21-29; *Reflecții analitice asupra neconstituționalității legii nr. 236/2020 privind modificarea unor acte normative*, publicat în Conferința științifică „Perspectivele și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației”, mun. Cahul, 2021, p. 136-146; *Reflecții analitice asupra neconstituționalității hotărârilor de instituire a educației on-line*, publicată în Materialele Conferinței științifice naționale a doctoranzilor „Metodologii contemporane de cercetare și evaluare”, dedicată aniversării a 75-a USM, secțiunea Drept, mun. Chișinău, 22-23 aprilie 2021, p. 298-307; *Proiectul de lege cu privire la curtea supremă de justiție și golirea de sens a unei căi de atac – recursul*, publicat în Materialele Conferinței științifice cu participare internațională „Drepturile omului și justiția în Republica Moldova în contextul integrării europene”, mun. Chișinău, 10 decembrie 2022, etc.

Sumarul compartimentelor tezei

Lucrarea este constituită din adnotare în limba română, engleză, și rusă, introducere, trei capitole divizate în subcapitole, concluzii generale și recomandări, referințe bibliografice din 270 titluri, declarația privind asumarea răspunderii, CV-ul autorului.

CONȚINUTUL TEZEI

Studiul științific de față începe cu o introducere care explică importanța și necesitatea lucrării, și ideile noi pe care le cuprinde.

Introducerea tezei reprezintă fundamentarea și justificarea temei alese pentru cercetare, cuprinzând actualitatea și importanța temei de cercetare, scopul și obiectivele cercetării, ipoteza de cercetare, noutatea științifică și rezultatele obținute, sinteza metodologiei de cercetare, importanța teoretică, valoarea aplicativă, aprobarea rezultatelor cercetării și sumarul compartimentelor tezei.

Introducerea lucrării de doctorat conține o fundamentare științifică a temei cercetate – fundamentele constituționale ale căilor de atac în Republica Moldova. De asemenea, introducerea este segmentată în mai multe compartimente - actualitatea temei cercetate, problema științifică tratată și soluționată, valoarea și importanța lucrării, metodele utilizate, obiectivele și scopul propus, originalitatea tezei, inovațiile științifice, aprobarea rezultatelor obținute în urma cercetării.

Capitolul I al prezentei lucrări de doctorat realizează o trecere în revistă a bazei informative în materia căilor de atac, unde sunt descrise succint o bună parte din lucrările și publicațiile utilizate în realizarea acestei teze.

O analiză de ansamblu a tuturor materialelor științifice utilizate, duce la concluzia că, patrimoniul doctrinar existent în chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac este redus, mai ales în cadrul doctrinei autohtone. Mai mult decât atât, izvoarele doctrinare existente abordează tangențial problema constituționalității căilor de atac.

Trebuie de remarcat că, cei mai renumiți specialiști în domeniu, lucrările cărora reprezintă o sursă de referință, provin țările membre ale Uniunii Europene precum Franța, Spania, România etc.

Fundamentele constituționale ale căilor de atac sunt tratate tangențial sau arareori în doctrina locală și preponderent în articole științifice, neexistând cercetări integrale dedicate acestui subiect. Problematika constituționalității căilor de atac a fost abordată în ultima perioadă și în hotărârile Curții Constituționale a R.M. adoptate în urma examinării cererilor de ridicarea a excepțiilor de neconstituționalitate în cadrul examinării cauzelor civile și/sau penale de către instanțele de judecată naționale. Această tematică este tratată concomitent în cadrul cercetărilor de drept constituțional în doctrina României, Franței, Germaniei etc.

Compartimentul 1.1. „Analiza bazei informative în materia căilor de atac” reflectă o analiză de ansamblu a materialelor științifice utilizate la realizarea lucrării și scoate în evidență faptul că, izvoarele doctrinare autohtone abordează doar tangențial problema fundamentelor constituționale în materia căilor de atac.

În *Compartimentul 1.2.* „Analiza surselor juridice de consacrare a căilor de atac” am reflectat și am analizat cele mai importante acte normative ale dreptului național și a celui internațional care reglementează fundamentele constituționale ale căilor de atac existente în Republica Moldova sub diferite aspecte.

Anumite expuneri valoroase referitoare la menirea căilor de atac și a fundamentelor constituționale ale acestora au ghidat în a înțelege în ce măsură studiile existente, dar și

reglementările în vigoare ajută să contribuie la realizarea menirii principale a fundamentelor constituționale ale căilor de atac: cea de a menține unitatea în jurisprudență și de a garanta legalitatea și temeinicia hotărârilor judecătorești.

Astfel, în pofida faptului că aspectele acestei probleme au fost și sunt studiate de către teoreticieni, atât sub aspect procesual, cât și din perspectiva de ramură, totuși chestiunea fundamentelor constituționale ale căilor de atac nu este suficient cercetată și necesită în continuare o cercetare științifică aprofundată. În urma analizei comparative a situației existente în domeniu, constatăm că publicațiile autohtone din ultimii 5-7 ani în materia fundamentelor constituționale ale căilor de atac sunt destul de sporadice. Articolele și studiile științifice abordează fie tangențial, fie secvențial, chestiunea căilor de atac prin prisma reglementărilor constituționale, fie soluționează unele polemici legate de căi de atac concrete sau de practica instanțelor de judecată.

Examinarea fundamentelor constituționale ale căilor de atac ar duce la o înțelegere profundă a instituției căilor de atac și ar permite identificarea voinței legiuitorului constituant inserată în textul art. 119 din Constituție, prevedere care are ca bază dreptul la apărare și accesul liber la justiție.

Structura teoretică a fundamentelor constituționale ale căilor de atac este reflectată într-un număr mare de constituții democratice și în diferite acte internaționale, fiind desfășurată într-o serie de legi naționale care reglementează modalitatea lor de exercitare.

Articolul 119 din Constituția R.M. reprezintă reglementarea de bază și în principiu pentru existența căilor de atac, după cum urmează: *„împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii”*. Orice act normativ, care instituie și reglementează căi de atac și se apropie de acest deziderat, pune în lucrare voința generală a poporului.

Fundamentele constituționale ale căilor de atac își au sediul în alte norme constituționale după cum urmează:

➤ Art. 1 alin. 3) din Constituție care prevede faptul că „Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea... reprezintă valori supreme și sunt garantate”.

➤ Art. 4 din Constituție care raportează reglementările constituționale cu privire la drepturile și libertățile fundamentale la DUDO și tratatele internaționale la care Republica Moldova este parte.

➤ Art. 15 din Constituție care prevede că „cetățenii beneficiază de drepturile și libertățile consacrate prin Constituție”.

➤ Art. 16 din Constituție pe care se fundamentează principiul egalității cetățenilor în fața legii.

➤ Art. 20 din Constituție care asigură accesul liber la justiție al tuturor persoanelor, fapt ce garantează și existența posibilității declanșării unui control de legalitate a hotărârilor judecătorești ce afectează drepturile împričinaților.

➤ Art. 26 din Constituție ce consfințește dreptul la apărare și posibilitatea fiecărui om de a reacționa în urma încălcării drepturilor sale, inclusiv prin utilizarea căilor de atac conform art. 119 din Constituție.

➤ Art. 54 din Constituție este important în sensul în care nu permite restrângerea drepturilor și libertăților constituționale și exclude în totalitate restrângerea accesului liber la justiție.

Dreptul constituțional la exercitarea căilor de atac, se află într-o legătură indisolubilă cu organizarea ierarhică a instanțelor judecătorești și asigură realizarea principiului dublului grad de jurisdicție. „Instituirea căilor de atac decurge din necesitatea de a verifica activitatea desfășurată de instanțele judecătorești, deoarece, în cazul când aceasta nu corespunde legii și situației de fapt,

aduce grave prejudicii drepturilor fundamentale ale cetățenilor, cu implicații negative și asupra societății”. Potrivit articolului 115 din Constituție: *„justiția se înfăptuiește prin Curtea Supremă de Justiție, prin curțile de apel și prin judecătorii”*.

În temeiul art. 20 din Legea nr. 514/1995 privind organizarea judecătorească [63]: *„hotărârile instanței judecătorești se pronunță în numele legii de către un singur judecător sau, după caz, cu votul majorității judecătorilor din complet. în numele legii. Împotriva hotărârilor judecătorești, părțile interesate și organele de stat competente pot exercita căile de atac, în condițiile legii”*.

Un act normativ important pentru studierea fundamentelor constituționale ale căilor de atac este Codul de Procedură Civilă al R.M. [17] care reglementează căile de atac proprii procedurii civile în cadrul Titlului III, începând cu apelul și recursul în calitate de căi ordinare de atac și finisând cu revizuirea ca o cale extraordinară de atac. Fără a oferi o definiție apelului, articolul 357 din CPC menționează că: *„hotărârile susceptibile de apel pot fi atacate, până a rămâne definitive, în instanța de apel care, în baza materialelor din dosar și a celor prezentate suplimentar, verifică corectitudinea constatării circumstanțelor de fapt ale cauzei, a aplicării și interpretării normelor de drept material, precum și respectarea normelor de drept procedural, la judecarea cauzei în primă instanță”*.

Deocamdată, legiuitorul a refuzat sau a omis să includă în CPC alte căi de atac extraordinare, cum ar fi spre exemplu: recursul în anulare și/sau recursul în interesul legii. Sub aspect comparativ, alte state democratice, din dorința de a respecta fundamentele constituționale ale căilor de atac, au reglementat prin lege existența mai multor căi extraordinare de atac în cadrul procedurii civile, fapt ce a permis persoanelor cointeresate dar și statului, să soluționeze o serie de chestiuni importante care nu și-ar fi găsit altă rezolvare în cadrul sistemului național de justiție.

Absența acestor căi extraordinare de atac în procedura civilă, pare să nu fie contrară articolului 119 din Constituție în situația în care textul acestui articol prevede că orice cale de atac poate fi exercitată *în condițiile legii*, iar în jurisprudența sa, Curtea Constituțională tratează ca fiind constituțională situația când este prezent un lapsus legislativ de nereglementare a unei căi de atac în textul legii organice.

La rândul său și într-un spirit fidel reglementărilor înserate la articolul 119 din Constituție, CPP instituie, pe lângă cele două căi ordinare de atac – apelul și recursul, câteva căi extraordinare de atac după cum urmează: revizuirea și demersul în interesul legii (recursul în anulare fiind exclus începând cu 01.09.2023 iar recursul în interesul legii a fost reorganizată în demersul în interesul legii prin Legea nr. 64/2023).

Codul Contravențional al R.M. [13] este o altă lege organică ce reglementează căi de atac fundamentate în baza prevederilor constituționale. Astfel, articolul 448 prevede următoarele: *„contravenientul, victima sau reprezentantul acestora, procurorul, dacă este parte în cauza contravențională, în cazul în care nu sunt de acord cu decizia agentului constatator sau în cazul în care aceasta a fost emisă cu încălcarea normelor procesuale stabilite de prezentul cod, sunt în drept să conteste decizia emisă asupra cauzei contravenționale. Termenul de contestare a deciziei agentului constatator este de 15 zile de la data emiterii acesteia sau, pentru părțile care nu au fost prezente la ședința de examinare a cauzei contravenționale, de la data înmânării copiei de pe decizia respectivă în condițiile art. 447¹ alin. (8)”*. În temeiul art. 465 din Codul Contravențional: *„hotărârile judecătorești contravenționale pot fi atacate cu recurs”*. Recursul exercitat în cadrul unui proces penal sau contravențional are o particularitate specifică, deoarece instanța competentă să îl examineze, nu poate agrava situația recurentului.

Codul Contravențional al R.M. admite o singură cale extraordinară de atac, aceasta fiind revizuirea. Articolul 475 din Legea nr. 218/2008 stipulează condițiile în care poate fi deschisă procedura de revizuire dar și temeiurile ei de declarare. Articolul 119 din Constituția R.M. este dezvoltat prin diferite legi care permit reglementarea și desfășurarea principiilor astfel stabilite. Revizuirea în procesul contravențional constituie un mijloc legal și suficient prin care se pune în mișcare un control judiciar extraordinar, garantat de Constituție.

Împotriva actelor de executare silită, dar și împotriva oricărui act de executare, partea cointeresată sau vătămată în drepturile sale poate depune o contestație în instanța de judecată competentă. În temeiul articolului 66 alin. 2) Cod de Executare al R.M. [15]: *„încheierea executorului judecătoresc este executorie de drept din momentul emiterii și poate fi contestată, în termen de 10 zile de la data comunicării, în instanța de judecată în a cărei rază teritorială biroul executorului judecătoresc își are sediul sau, în cazul municipiului Chișinău, în instanța de judecată în a cărei circumscripție camera teritorială a executorilor judecătorești a stabilit competența teritorială a executorului judecătoresc, dacă legea nu prevede altfel”*.

O serie întregă de încheieri emise de executorul judecătoresc pot fi contestate în instanța de judecată și nu de puține ori creditorii sau debitorii își găsesc dreptatea anume pe această cale, fapt care asigură persoanelor cointeresate liberul acces la justiție. De asemenea, încheierile pronunțate de instanța de judecată în baza contestațiilor depuse în procedura de executare pot fi atacate cu recurs. Această posibilitate, de a folosi calea de atac recursul în cadrul procedurilor de executare este reglementată, pe lângă prevederile generale înserate în CPC și de Codul de Executare, cum ar fi art. 161² care stipulează că: *„reclamațiile din cererea privind contestarea actelor de executare întocmite de executorul judecătoresc se înaintează împotriva creditorului sau debitorului. Cererea se judecă în condițiile Codului de Procedură Civilă și se examinează în instanța de judecată (inclusiv în cea ierarhic superioară) în cel mult 30 de zile. Executorul judecătoresc poate fi invitat să dea explicații referitor la actele contestate. În cazul contestării actului întocmit de executorul judecătoresc, sarcina probațiunii este pusă în seama reclamantului. Actele de executare întocmite de executorul judecătoresc, legale în fond, nu pot fi anulate pe motive formale. Hotărârea instanței de fond poate fi atacată cu recurs”*. Deși Codul de Executare nu prevede expres nici o cale extraordinară de atac, încheierile și deciziile instanței de fond și a celei de recurs pot fi supuse revizuirii în condițiile CPC.

Un alt act normativ relevant care conține reglementări privind existența și exercitarea căilor de atac este Codul Administrativ al R.M. [12], care a intrat în vigoare începând cu 1 aprilie 2019. Această lege conține anumite prevederi specifice în legătură cu existența și modul de aplicare a căilor de atac în cadrul procedurilor administrative. Astfel, art. 191 din Cod stipulează expres că: *„judecătorii soluționează în fond toate acțiunile în contencios administrativ, Curțile de apel soluționează și cererile de apel împotriva hotărârilor și recursurile împotriva încheierilor emise de judecătorii, iar Curtea Supremă de Justiție soluționează cererile de recurs împotriva hotărârilor, deciziilor și încheierilor curții de apel”*. În cadrul procedurilor de apel se aplică în mod corespunzător prevederile Capitolului II din Cartea a treia a CPC, doar atunci când din prevederile Codului Administrativ nu rezultă altceva.

Respectând principiul înserat în art. 119 din Constituție, Codul Administrativ prevede posibilitatea contestării unor încheieri ale primei instanțe și ale instanței de apel, separat de hotărârea ce urmează a fi pronunțată odată cu examinarea fondului cauzei. Celelalte încheieri se contestă doar odată cu fondul cauzei. Hotărârile curții de apel, ca instanță de fond, precum și deciziile instanței de apel pot fi contestate cu recurs. Deși Codul Administrativ nu reglementează

sub nici o formă calea extraordinară de atac – revizuirea, partea cointereseată poate solicita instanței competente retractarea unei hotărâri prin intermediul revizuirii în temeiul normelor generale ale Codului de Procedură Civilă.

La rândul său, Codul Electoral al R.M. reglementează unele căi de atac în consonanță cu articolele 20, 26 și 119 din Constituție. Totuși, în cazul Codului Electoral există anumite particularități procesuale, cum ar fi cele legate de termenii restrânși în utilizarea căilor de atac, însă acestea nu sunt de natură să încalce principiile garantate de Constituție. Spre exemplu, art. 20 alin. 4¹) din Cod prevede că: *„în termen de 3 zile de la pronunțare, împotriva hotărârii Curții de Apel Chișinău poate fi depus recurs. Recursul se examinează în termen de 3 zile de la primirea dosarului respectiv”*.

Deși hotărârea instanței de fond emisă în cadrul examinării unor procese în temeiul Codului Electoral, sunt executorii din momentul pronunțării, împotriva acestei hotărâri poate fi formulat un apel în termen de o zi din momentul pronunțării, iar împotriva deciziei instanței de apel poate fi utilizată calea de atac – recursul – însă doar în termen de o zi din momentul pronunțării. În general, cererile de apel și cele de recurs vor fi examinate în termen de cel mult trei zile, termen calculat de la data primirii dosarului în cauză de către instanța ierarhic superioară care va examina apelul și/sau recursul.

Legea insolvenței nr. 149 din 29.06.2012 [61] reglementează doar o cale de atac împotriva hotărârii instanței de fond – cea a apelului și la articolul 8 menționează: *„hotărârile instanței de insolvență pot fi atacate cu apel în termen de 15 zile de la data pronunțării dispozitivului, cu excepțiile prevăzute în prezenta lege. Termenul de apel, precum și apelul declarat nu suspendă executarea hotărârilor instanței de insolvență”*. Hotărârea pronunțată de către instanța de apel este definitivă și irevocabilă. Tendința legiuitorului a fost de a exclude recursul împotriva hotărârilor instanței de apel din cadrul procedurii de insolvență, aspect destul de riscant în condițiile în care aceste hotărâri nu sunt supuse unui control de legalitate de către CSJ și nici nu se oferă posibilitatea uniformizării practicii judiciare în domeniu.

La rândul său, Legea nr. 23 din 22.02.2008 cu privire la arbitraj stipulează la articolul 31 faptul că: *„hotărârea arbitrală poate fi contestată de orice parte printr-o cerere în anulare adresată instanței de judecată competente în termen de 3 luni din ziua primirii hotărârii arbitrale de către partea care a depus cererea de anulare”*. Procedura de contestare a hotărârilor arbitrale este reglementată de CPC al Republicii Moldova.

Capitolul II „Considerațiuni generale asupra căilor de atac ca garanție constituțională” abordează chestiuni generale în materia căilor de atac în calitatea lor de garanții fundamentale în realizarea accesului la justiție.

În teoria arhicunoscută a separării puterilor în stat, una dintre aceste puteri este cea judecătorească. Evoluția teoriei clasice a separării puterilor în stat a implicat și evoluția explicațiilor cu privire la puterea judecătorească. Iată cum se explică și terminologia diferită pe care o îmbracă această *putere* în doctrină: autoritate jurisdicțională, putere jurisdicțională sau putere judecătorească.

În cadrul Capitolului II cercetăm compartimentele cu titlurile: 2.1. „Valențele constituționale ale autorității judiciare” care debutează cu definirea sintagmei de autoritatea judiciară și identificarea reglementărilor constituționale pe care se fundamentează existența și activitatea autorității judiciare; 2.2. „Conotații conceptuale asupra căilor de atac ca garanție constituțională”, în care am analizat rațiunea constituțională a existenței căilor de atac și am formulat propunerea de includere în textul art. 119 din Constituției a sintagmei: *dreptul de recurs este de ordin*

constituțional; 2.3. „Incursiuni evolutive asupra regimului constituțional în materia căilor de atac” unde au fost relevate aspectele evolutive ale căilor de atac în particular; 2.4. „Regimul juridic al căilor de atac” unde ne-am propus să identificăm suportul normativ în materia căilor de atac; 2.5. „Reflecții analitice asupra principiilor constituționale ca garanții fundamentale în realizarea căilor de atac” abordare care a permis ulterior conturarea unor propuneri de *lege ferenda*.

Conform Constituției, „justiția reprezintă una din garanțiile drepturilor și libertăților publice”. Justiția în sine reprezintă una garanția supremă și incontestabilă a existenței drepturilor omului.

Consacrarea drepturilor și libertăților fundamentale ale persoanei ar reprezenta doar o simplă proclamare, indiferent de forța juridică a documentului în care este stabilită reglementarea, dacă nu ar fi prevăzute și garanții că în cazul unei contestații drepturile pot fi valorificate în mod real și efectiv. Astfel, în rândurile de mai jos vom analiza principiile constituționale care constituie garanții fundamentale în procesul de realizare a căilor de atac.

Se remarcă faptul că instanțele de judecată își au sediul în primul rând în Constituție iar mai apoi în legile organice. Este important faptul că, legiuitorul constituant a înțeles să interzică tribunalele și comisiile extraordinare, care pe parcursul istoriei doar au mimat actul justiției.

Vom vedea în continuare că toate căile de atac sunt indisolubil legate de modul în care Constituția prevede existența instanțelor de judecată în trei trepte. Judecătorii specializați sunt de preferat în detrimentul judecătorilor specializate și oferă garanții suplimentare pentru respectarea reglementărilor constituționale în procesul de înfăptuire a justiției.

Tot în limita valențelor constituționale se înscrie și regula conform căreia, judecătorul nu este un funcționar public, el se supune doar legii și nu i se poate indica prin recomandări emise de instanțele ierarhic superioare, modul în care ar trebui să împartă justiția în cazuri concrete.

În pofida tuturor garanțiilor procesuale instituite prin lege, în opera de realizare a justiției pot interveni diferite erori. Legile fiind complexe, unele redactate în mod stângaci, creează premise nefavorabile în adoptarea unor hotărâri contradictorii pe chestiuni practic identice. Astfel se întâmplă ca unele instanțe de judecată să examineze o cauză într-un fel, iar altele în alt fel, oferind soluții deosebite în aceeași chestiune de drept.

Existența mai multor căi de atac nu trebuie confundată cu existența mai multor grade de jurisdicție. De regulă, hotărârea instanței de fond este supusă căii de atac apelul – pentru verificarea legalității și temeiniciei acesteia. La această cale de atac se adaugă recursul, care reprezintă un control suplimentar de legalitate, dar care nu constituie un al treilea grad de jurisdicție. Acest principiu reprezintă un argument suplimentar pentru a înțelege că prin textul articolului 119 nu se permite legiuitorului excluderea căilor de atac din legislația națională, deoarece nici o hotărâre judecătorească nu poate fi sustrasă controlului de legalitate exercitat de o instanță ierarhică în grad.

Revizuirea constituie un remediu posibil și necesar față de erorile ce pot fi admise de către instanțele naționale de judecată. Prin natura sa juridică, această cale de atac extraordinară nu își propune corectarea oricăror erori judiciare, ci doar a acelor erori care vizează circumstanțe inedite, ce nu puteau fi cunoscute de către participanților la proces și de instanța de judecată.

Revizuirea este de natură să corecteze erorile de fapt comise în mod involuntar de către judecători, căci erorile de drept se repară pe calea recursului. Or, instanța supremă la examinarea recursului preocupându-se în mod exclusiv de erorile de drept, este evident că în deciziile sale se pot strecura erori involuntare de fapt, care sunt consecința examinării doar a actelor și probelor administrate. Eroarea fiind deci exclusă, tocmai pe motivul că ea nu este posibilă într-o decizie care se preocupă doar de aplicarea textului de lege, la fapte deja constatate și stabilite, calea revizuirii este închisă în fața unor asemenea decizii.

Capitolul III „Aspecte procedurale privind realizarea garanției constituționale în materia căilor de atac” reprezintă un studiu de analiză în materia căilor de atac, raportat la reglementările constituționale în domeniu. Aici sunt abordate dificultățile legale care îngrădesc unele drepturi ale justițiabililor la realizarea căilor de atac ordinare și/sau extraordinare și identificate fundamentele constituționale ale căilor de atac. Spre exemplu, au fost analizate aspecte ce țin de posibilitatea recurării încheierilor judecătorului de instrucție, necesitatea reglementării recursului în anulare sau a recursului în interesul legii în cadrul legislației procesual-civile.

Tot în cadrul acestui capitol sunt trecute o serie de reflecții teoretice și practice privind căile ordinare de atac, reflecții care au dus la formularea unor concluzii și propuneri de *lege ferenda*. Întreg capitolul cuprinde următoarele compartimente: 3.1. „Reflecții teoretice și practice privind căile ordinare de atac”; 3.2. „Regimul juridic și realitățile jurisprudențiale asupra căilor extraordinare de atac”; 3.3. „Dificultăți legale care îngrădesc unele drepturi ale justițiabililor la realizarea căilor de atac”.

Conform art. 119 din Constituția R.M. și art. 15 din Codul de Procedură Civilă, „participanții la proces și alte persoane interesate, ale căror drepturi, libertăți ori interese legitime au fost încălcate printr-un act judiciar, pot exercita căile de atac împotriva acestuia, în condițiile legii”.

Inconveniente ale căilor de atac sunt numeroase însă nu suficiente pentru a înlătura instituția ca atare. Aici putem aminti de povara financiară suportată de stat, posibilitatea discreditării încrederii față de instanțele de fond prin casarea hotărârilor pronunțate de acestea și altele. Aceste împrejurări au determinat aplicarea unor modificări în modul de reglementare a căilor de atac în sensul evitării unor aspecte formale exagerate.

În practica juridică s-a reținut corect faptul că, o cale de atac nu se caracterizează după titlul oferit de petiționar, ci în raport cu solicitarea petentului.

Fără a reprezenta o cale de atac obligatorie, apelul este o modalitate a fazei de judecată în cadrul căreia se realizează controlul jurisdicțional inițiat de părți.

Apelul este o cale de atac, stabilită și reglementată prin lege, deopotrivă devolutivă, ordinară și suspensivă de executare, declanșată de către persoanele în drept. Această cale de atac conferă instanței ierarhic superioare investite cu soluționarea apelului, pe lângă competența verificării legalității și temeiniciei hotărârii atacate, și unele atribuții de judecată ale primei instanțe. Decizia instanței de apel rămâne definitivă în momentul pronunțării.

Apelul constituie și o cale de reformare a hotărârii. În cazul admiterii lui, hotărârea atacată este desființată integral sau în parte, iar cauza va primi o nouă rezolvare în instanța de apel. În baza apelului se face o nouă judecată în fond a cauzei, apreciindu-se probele din dosar, utilizându-se și posibilitatea administrării de noi probe.

Principiul existenței și necesității căilor de atac este afirmat în articolele 20, 26 și 119 din Constituție (fără a se indica în mod expres care sunt acestea), dar și în PIDCP, care în articolul 14.5 enunță că: „*orice persoană declarată ca răspunzând de săvârșirea unei infracțiuni are dreptul, în conformitate cu normele prescrise de lege, să ceară examinarea de către o justiție superioară a declarării vinovăției sale și a pedepsei aplicate*”.

Apelul implică prezumția unei erori admise de instanța de fond și prezumția de dreptate pentru judecata ce urmează a se realiza. În legislația națională pot fi atacate cu apel majoritatea hotărârilor pronunțate în prima instanță.

Desfășurarea fazelor procesului de judecată are loc sub auspiciile principiului legalității, și are deziderat principal – aplicarea uniformă și ireproșabilă a tuturor legilor de către instanța de judecată, respectarea actelor normative de către fiecare participant la proces și inclusiv de către

persoanele care contribuie la procesul de realizare a justiției în cadrul examinării cauzelor penale și/sau civile.

Deși există situații când legea tratează apelul ca nefiind suspensiv de executare, o astfel de normă nu este contrară art. 119 din Constituție, fiindcă Legea fundamentală tratează de principiu chestiunea existenței căilor de atac, dar nu și fiecare componentă a acestora.

Prezumțiile legalității și temeiniciei de care beneficiază orice hotărâre judecătorească emisă de prima instanță poate fi răsturnată de instanța de apel, ca rezultat al contestării acesteia de către participantii la proces. În practica instanțelor naționale există spețe care vădesc imperfectibilitatea modului de reglementare a căii de atac apelul prin prevederile legilor de procedură.

În sistemul clasic al dublului grad de jurisdicție, recursul constituie o cale de atac extraordinară și ca atare judecata în casare nu reprezintă un palier printre nivelele gradelor de jurisdicție. În reglementarea națională, recursul este considerat ca fiind o cale ordinară de atac, natură juridică pe care și-a menținut-o tot timpul. În CPP, spre exemplu, recursul este integrat în cadrul Capitolului IV care poartă denumirea de „căile ordinare de atac”.

Recursul corespunde diferențiat și în principiu, celui de-al doilea sau al treilea grad de jurisdicție în funcție de posibilitatea intentării sau nu a apelului împotriva unei hotărâri judecătorești atacate. Parcurgerea gradelor de jurisdicție constituie o posibilitate și nu o obligativitate.

După cum apelul nu este obligatoriu, nici recursul nu poate interveni cu necesitate. Niciodată recursul nu poate fi intentat atâta timp cât hotărârea instanței de fond poate fi apelată.

Recursul împotriva hotărârii instanței de fond, atunci când legea nu prevede calea de atac apelul, nu evită o treaptă intermediară și de aceea recursul, deși constituie al doilea grad de jurisdicție, îl va reprezenta și pe ultimul.

Legea a admis pentru recurs două naturi juridice diferite, care permit ca această cale de atac să se deosebească, după cum constituie o cale de atac ce survine după ce anterior s-a judecat apelul, sau dimpotrivă calea recursului declanșată împotriva hotărârii instanței de fond pentru care nu este reglementată calea de atac apelul.

Recursul constituie și o cale de atac de reformare în condițiile în care prin intermediul său, se exercită controlul judiciar asupra hotărârii contestate de către o instanță ierarhică celei care a adoptat hotărârea atacată. Din moment ce o hotărâre judecătorească devine definitivă și intervine autoritatea lucrului judecat, ea nu mai poate fi atacată decât pe calea de reformare a recursului în care litigiul capătă un caracter cu totul deosebit deoarece, nu se mai dezbate procesul în sine, ci se examinează legalitatea hotărârii atacate.

Disponibilitatea controlului de recurs permite judecătorilor să joace un rol mai larg și mai managerial în litigii, protejându-se în același timp împotriva posibilității unui prejudiciu ireversibil cauzat de luarea deciziilor de către un singur judecător, decizii care ar putea fi părtinitoare sau defectuoase.

Revizuirea reprezintă o cale de atac de retractare care presupune redeschiderea procedurilor judiciare în privința unei cauze civile, penale sau contravenționale. Această cale de atac nu presupune implicit și rejudecarea cauzei. Rejudecarea constituie un efect al admiterii cererii de revizuire, fapt care prezumă existența unor temeiuri în acest sens. De altfel, în cazul revizuirii există riscul generării unor ingerințe asupra principiului securității raportului juridic.

Revizuirea este o cale de atac extraordinară care poate fi declanșată împotriva unor hotărâri judecătorești irevocabile, înzestrate cu putere de lucru judecat. Revizuirea poate fi exercitată doar în condițiile și cazurile expres stabilite prin lege. În același timp, revizuirea constituie un remediu procesual important pentru înlăturarea acelor situații excepționale care au făcut ca o hotărâre

judecătorească să fie viciată chiar în substanța sa. Cu toate acestea, revizuirea nu trebuie considerată un apel camuflat, iar simpla existență a două opinii diferite cu privire la aceeași chestiune nu constituie un temei de reexaminare.

Procedura de revizuire poate fi inițiată în temeiul unei „cereri adresate procurorului de nivelul instanței care a judecat cauza în fond”, sau în cazul reglementărilor art. 458 alin. 3), p. 3) și alin. 4) a Codului de Procedură Penală [18], procedura de revizuire „se deschide în baza cererii adresate instanței de judecată care a judecat cauza în primă instanță”.

Persoanele condamnate prin hotărâri judecătorești irevocabile pot beneficia de dreptul de a fi judecate de un tribunal imparțial în procedura de revizuire. În cazul existenței motivelor de revizuire prevăzute de articolul 458 alin. 3) pct. 3) și 4) din CPP, procedura de revizuire se deschide în baza cererii adresate instanței de judecată care a examinat cauza în prima instanță”.

Odată ce a fost recepționată cererea de revizuire, aceasta urmează a fi repartizată în mod aleatoriu pentru examinare. În consecință, legea procesual penală nu-i permite judecătorului să participe la o nouă judecare a cauzei în procedura căii extraordinare de atac, dacă anterior participase la examinarea aceleiași cauze în instanța de fond, „într-o cale ordinară sau extraordinară de atac, precum și în cazul participării ca judecător de instrucție”.

În acest context, observăm că prevederile art. 460 alin. 1) din CPP „conțin garanții suficiente care ar asigura examinarea admisibilității cererii de revizuire de către o instanță imparțială, în conformitate cu prevederile articolului 20 din Constituție.

Fiind o cale de atac excepțională, revizuirea poate fi formulată de orice parte în proces sau chiar de soțul și rudele apropiate ale condamnatului, inclusiv după decesul acestuia. Însă aceste persoane sunt obligate să se ghideze de prevederile articolului 458 CPP care prevede exhaustiv cazurile de revizuire. Aici nu vom insista asupra cauzelor în care pot fi formulate cererile de revizuire, însă vom aborda unele particularități legate de aplicarea hotărârilor Curții Constituționale în procedura de examinare a cererilor de revizuire. Spre exemplu, art. 458 alin. 3) pct. 2) CPP cu prinde și situația în care „circumstanțele stabilite prin hotărârea judecătorească irevocabilă civilă și probele din cadrul procesului civil pot fi invocate pentru revizuirea procesului penal”. Respectiv, Curtea Constituțională a fost sesizată să se expună asupra constituționalității art. 458 alin. 3) pct. 2) CPP și art. 462 alin. 5-6) prin prisma omisiunii legislative de reglementare a posibilității suspendării cauzei penale până la soluționarea definitivă și irevocabilă a unei cauze civile conexe.

Articolul 119 din Constituția R.M. este desfășurat prin diferite legi care permit dezvoltarea principiilor fixate în ea. Astfel că în Codul Contravențional al R.M. este stipulată o singură cale de atac extraordinară, aceasta fiind revizuirea. Articolul 475 din Codul Contravențional stabilește condițiile în care poate fi deschisă procedura de revizuire dar și temeiurile ei de declarare. Revizuirea în procesul contravențional constituie un mijloc legal prin care se pune în mișcare un control judiciar extraordinar, garantat de Constituție.

În comparație cu procedura penală, Codul de Procedură Civilă prevede că, pot fi supuse revizuirii ordonanțele, hotărârile de judecată, încheierile și deciziile irevocabile emise de instanțele de judecată.

Pot fi supuse revizuirii și hotărârile suplimentare pronunțate în conformitate cu prevederile art. 250 din Codul de Procedură Civilă, dar și actele judecătorești de dispoziție emise după pronunțarea hotărârii în condițiile articolelor 249, 251, 252 și 253 CPC, deoarece se referă la conținutul acesteia.

Enumerarea categoriilor de hotărâri ce pot fi atacate cu revizuire este limitativă și, prin urmare, nu este admisibilă formularea unei cereri de revizuire decât cu privire la hotărârile

judecătorești expres și limitative prevăzute de lege, pentru a nu se încălca principiul legalității căii de atac, care derivă și din articolul 119 din Constituție, potrivit căruia orice cale de atac poate fi exercitată doar dacă este prevăzută de lege și în condițiile impuse de aceasta.

Există însă unele particularități privitoare la ordonanța judecătorească. Articolul 14 din CPC prevede că, din categoria actelor judecătorești de dispoziție face parte și ordonanța judecătorească, ce se emite în condițiile articolului 354 CPC.

În temeiul articolului 353 CPC, *„în termen de 5 zile de la data depunerii obiecțiilor conform art. 352 alin. (2) sau examinării obiecțiilor conform art. 352 alin. (5), judecătorul care a emis ordonanța dispune, prin încheiere care nu se supune nici unei căi de atac, admiterea obiecțiilor debitorului, dacă acestea sunt temeinice și veridice, și anularea ordonanței sau dispune, prin încheiere care nu se supune nici unei căi de atac, respingerea obiecțiilor”*.

Reliefăm faptul că recursul în anulare reprezintă o cale de atac de retractare specifică doar procedurii penale și poate fi utilizată odată cu epuizarea tuturor căilor ordinare de atac.

În procesul de elaborare a tezei de doctorat s-a ținut cont de ultimele modificări legislative, realizate odată cu adoptarea Legii R.M. nr. 246/2023 pentru modificarea unor acte normative (modificarea cadrului normativ conex reformei Curții Supreme de Justiție).

În rezultatul modificărilor efectuate de către legislator, din Codul de Procedură Penală a R.M. a fost exclus recursul în anulare. Scopul modificărilor legislative constă în armonizării Legii R.M. nr. 64/2023 cu privire la Curtea Supremă de Justiție [18].

Astfel, în reglementarea CPP până la 01.09.2023, recursul în anulare era o cale de atac în afara gradelor de jurisdicție prin care se realiza o procedură extraordinară de judecare. Într-adevăr această cale de atac a fost instituită de legislator în spiritul articolului 119 din Constituție, însă a fost instituită doar în procedura penală, legislația procesual civilă nereglementând o asemenea modalitate de repararea a erorilor de drept.

Din punct de vedere conceptual, recursul în anulare este o instituție proprie țărilor cu regim constituțional în care funcționează ca un fel de cenzură pusă la dispoziția Guvernului și exercitată de Procurorul General împotriva hotărârilor pronunțate cu exces de putere, adică prin violarea regulilor de competență care îngrădesc activitatea instanțelor de orice fel, interzicându-le să se amestece în atribuțiile celorlalte puteri constituționale.

Recursul în anulare se fondează pe o chestiune de drept constituțional ce nu are nimic în comun cu chestiunea competenței, aceasta din urmă, definind doar dreptul unui tribunal, ca în cadrul normelor prevăzute de legile ordinare, să poată examina o afacere cu excluderea oricărui alt tribunal de același grad sau grad diferit.

Rațiunea introducerii în legislația penală a recursului în anulare se justifică prin necesitatea ca funcția judecătorească a statului să se exercite în marginile fixate prin Constituție, respectând autonomia de care trebuie să se bucure celelalte puteri publice în sfera lor de activitate. Prin cuvântul competență nu se are în vedere chestiile de procedură, ci chestiuni de competență constituțională, în sensul că a trecut în atribuțiile altei puteri constituite în stat.

Hotărârile irevocabile puteau fi supuse recursului în anulare doar atunci când un viciu fundamental în cadrul procedurii existente a afectat hotărârea recurată, inclusiv în situația în care CtEDO informează Guvernul Republicii Moldova privitor la depunerea cererii.

Articolul 6 alineat 1) pct. 44) CPP, stipulează că prin: *„viciu fundamental în cadrul procedurii precedente, care a afectat hotărârea pronunțată se înțelege încălcarea esențială a drepturilor și libertăților garantate de Convenția Europeană pentru Drepturile Omului, de alte tratate internaționale, de Constituția Republicii Moldova și de alte legi naționale”*.

Interpretarea actelor normative reprezintă o operațiune rațională, accesibilă oricărui subiect de drept, pentru respectarea și aplicarea legii, urmărind scopul deslușirii sensului unei norme juridice sau a câmpului său de aplicare. Nu de puține ori legea este aplicată neuniform din cauza complexității unor cauze. Lipsa uniformității aplicării legii se atestă atât în cadrul examinării cauzelor penale cât și în cadrul examinării cauzelor civile.

Fiecare capitol din lucrarea de doctorat este încheiat cu propriile concluzii asupra chestiunilor tratate prin prisma fundamentelor constituționale ale căilor de atac din Republica Moldova, având în vedere actele normative în vigoare, literatura de specialitate și practica existentă la nivel național și internațional.

Prin concluziile și recomandările formulate în urma cercetării științifice realizate de autor la tema tezei de doctorat, este redată poziția acestuia față de fundamentele constituționale în materia căilor de atac din Republica Moldova.

Analizând și studiind doctrina, dreptul comparat, majoritatea covârșitoare a actelor normative naționale și internaționale, dar și precedentele CtEDO în cauzele care vizează chestiunea căilor de atac, au fost înaintate propuneri referitor la studierea fundamentelor constituționale ale căilor de atac în cadrul dreptului constituțional și a științelor de ramură, în raport cu necesitățile statului de drept și a societății în ansamblu.

Bibliografia este formată din 270 de surse, cu trimiteri la literatura de specialitate autohtonă și de peste hotare. Numărul impunător de referințe existent în lista bibliografică vine să confirme un studiu profund efectuat în materia fundamentelor constituționale ale căilor de atac.

Lucrarea finalizează cu expunerea concluziilor și propunerilor de modificare a legislației.

CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

Cercetările realizate în prezentul demers științific au scos în evidență actualitatea și importanța temei cercetate.

1. În doctrina autohtonă nu s-a conturat o poziție unitară privitor la semnificația conținutului art. 119 din Constituție. Analizând elementele distinctive pe care se fundamentează fiecare cale de atac în parte, am ajuns la concluzia că sintagma constituțională „*în condițiile legii*”, face trimitere la condițiile procesuale de utilizare a căilor de atac, fără a stabili interdicția exercitării unor căi de atac împotriva hotărârilor judecătorești pronunțate de instanțele de judecată în urma examinării fondului cauzei, în special cele care declanșează controlul de legalitate [cap. 2, par. 2.2].

2. În urma analizei surselor juridice ale căilor de atac s-a observat că structura teoretică a fundamentelor constituționale ale căilor de atac se reflectă într-un număr mare de acte normative, inclusiv în Constituția R.M., dar și în prevederile art. 6 și art. 13 din Convenția Europeană pentru Drepturile Omului care face parte integrantă din dreptul intern al Republica Moldova. De asemenea, am constatat faptul că în doctrina autohtonă tema cercetată nu a fost analizată decât tangențial, în cuprinsul unor comunicări științifice sau articole și monografiile dedicate drepturilor fundamentale ale omului în general [cap. 1, par. 1.2].

3. Sub aspect evolutiv s-a constatat faptul că, pe teritoriul țării noastre au început a fi reglementate odată cu adoptarea Regulamentelor Organice și au cunoscut o dezvoltare consistentă abia în perioada Regatului României. În perioada sovietică varietatea căilor de atac era mult mai impunătoare decât ca de astăzi, or legiuitorul autohton a exclus din CPC unele căi de atac de retractare în mod inexplicabil, în condițiile în care ele existaseră până în 2003 când fusese adoptat noul Cod de procedură civilă [cap. 2, par. 2.3].

4. În urma cercetării elementelor și semnelor distinctive ale căilor de atac în raport cu prevederile articolelor 20, 115 și 119 din Constituție, am ajuns la concluzia că acestea sunt organizate în mod piramidal, deoarece fiecărei căi de atac îi corespunde, de regulă, o altă instanță ierarhică în grad. Concomitent, în cadrul prezentei lucrări, căile de atac au fost separate în:

- Căile de reformare (apelul și recursul)
- Căile de retractare (revizuirea)

Concomitent au fost examinate elementele și semnele distinctive ale demersului în interesul legii, care nu poate determina o reformare sau retractare a hotărârii atacate. Această cale de atac reprezintă o instituție particulară, deoarece ea nu urmărește corectarea erorilor admise în hotărârea contestată, ci doar evitarea pe viitor a unor interpretări care ar putea genera o jurisprudență diferită [cap. 2, par. 2.4].

5. Odată cu analiza tuturor căilor de atac sub aspect teoretico-practic și în coraport cu prevederile articolelor 16, 20, 26 și 119 din Constituție au fost identificate unele soluții în vederea

depășirii dificultăților legale care îngădesc drepturile justițiabililor la realizarea căilor de atac de reformare. Pentru a exclude situațiile în care prin lege, unele hotărâri sunt exceptate de la controlul judecătoresc al unei instanțe ierarhic superioare, se impune necesitatea ca recursul să fie declarat de ordin constituțional. Inconvenientului de a completa o procedură îi preferăm garanția care permite de a ne apropia de adevărul judecătoresc, sprijin și scut al societății. Declararea recursului de ordin constituțional, ar reprezenta un mecanism intern care ar permite remediarea multitudinilor de erori admise de instanțele de fond în acele hotărâri exceptate de la controlul legalității din partea unei instanțe ierarhice în grad [cap. 3, par. 3.1].

6. Deși articolele 20, 26 și 119 din Constituție și art. 13 din Convenție asigură existența de principiu a căilor de atac și dreptul la un remediu efectiv, totuși recursul în anulare a fost exclus din procedura penală, în pofida faptului că se impunea introducerea lui și în procedura civilă. În consecință, statul nu asigură nici un mecanism intern de reparare a viciilor fundamentale admise în procedura anterioară la adoptarea unor hotărâri devenite irevocabile.

Constituția este Legea care doar formulează principii de organizare a justiției, ce urmează însă a fi desfășurate în alte acte normative. Considerăm că sintagma „*în condițiile legii*” redată în art. 119 din Constituție, nu constituie un temei constituțional pentru puterea legislativă de a exclude una sau mai multe tipuri de încheieri și hotărâri judecătorești de la controlul de legalitate, ci se referă exclusiv la condițiile de procedură în care pot fi exercitate căile de atac. Aceste lapsusuri legale creează dificultăți majore pentru justițiabili și sunt de natură să genereze apariția unei jurisprudențe neunitare și să restrângă împlicinații în dreptul lor fundamental de acces la justiție statuat prin art. 20 din Constituție [cap. 3, par. 3.2].

7. Fundamentele constituționale ale căilor de atac sunt de fapt drepturile fundamentale pe care se sprijină această instituție. Concluzia respectivă pornește de la ideea că art. 4 din Constituție corelează modul de aplicare și interpretare a dispozițiilor constituționale privind drepturile omului cu DUDO și celelalte tratate la care Republica Moldova este parte. Cel mai importante elemente care formează fundamentele constituționale ale căilor de atac sunt *dreptul la apărare* și *accesul liber la justiție*. Deși accesul liber la justiție și dreptul la apărare nu sunt drepturi absolute, căile de atac sunt instituite din considerentul de a garanta esența acestor drepturi, care în caz contrar ar fi lipsite de conținut.

Articolele 4, 20 și 26 din Constituție reprezintă fundamentul art. 119 și nu invers. Un alt element care se înscrie în aceeași ordine de idei îl reprezintă art. 16 din Constituție care asigură echitatea părților în proces și accesul cetățenilor la orice cale de atac indiferent de poziția sa socială sau procesuală. Concomitent, am putea aminti și art. 54 din Constituție care interzice adoptarea unor legi de natură să suprimă drepturile și libertățile fundamentale ale omului. Respectiv, în condițiile în care dreptul la apărare nu poate fi suprimat, existența de principiu a căilor de atac este garantată [cap. 3, par. 3.3].

Contribuțiile autorului la soluționarea problemei cercetate se exprimă prin cercetarea complexă a fundamentelor constituționale ale căilor de atac, pârgii menite să ofere cetățenilor garanția unei protecții judiciare veritabile a tuturor drepturilor și libertăților legitime ale împlicinaților în faza examinării proceselor în instanțele de judecată. Pentru prima dată în doctrina națională a fost dezbătută chestiunea introducerii în dreptul constituțional a conceptului de *recurs de ordin constituțional* în condițiile în care o serie de acte judecătorești emise de către instanțele de fond nu pot fi supuse verificării de către o instanță ierarhică în grad. Din necesitatea raportării căilor de atac în mod exclusiv la prevederile art. 119 din Constituție și la articolele 6 și 13 din Convenție, au fost formulate unele propuneri de *lege ferenda* cu toate concluziile corespunzătoare.

Semnificația teoretică a tezei. Această lucrare clarifică abordările doctrinare variate ale căilor de atac de reformare și a celor de retractare în coraport cu prevederile art. 119 din Constituția R.M. Din perspectivă teoretică se urmărește ordonarea trăsăturilor distinctive ale fiecărei căi de atac și anume a celor care formează construcția lor teoretică, pentru a se putea opera cu sintagmele introduse în circuitul limbajului specific dreptului constituțional. Suplimentar, fiecare dintre elementele studiate vin cu accente pe fundamentele constituționale ale fiecărei căi de atac în parte.

Valoarea aplicativă a lucrării constă în posibilitatea utilizării rezultatelor cercetării (a concluziilor și recomandărilor) în procesul practic de realizare a justiției de către magistrați, apărători, acuzatori sau oricare din participanți la procesul de judecată, fapt care va contribui la procesul de uniformizare a practicii judiciare naționale. Concomitent, reflectarea teoretico-practică a fundamentelor constituționale ale căilor de atac, în mod cert vor reprezenta un început pentru alte studii care vor supune unei detalieri suplimentare chestiunile tratate în această lucrare.

Ideile și afirmațiile formulate în lucrare ar putea să prezinte interes în cadrul procesului didactic la disciplina Dreptului Constituțional sau a studiilor care se axează pe studierea fundamentelor constituționale ale căilor de atac în diferite ramuri de drept, în procesul de elaborare a actelor normative, contribuind la reformarea legislației din Republica Moldova, dar și la aplicarea acesteia prin prisma fundamentelor constituționale ale căilor de atac.

Având în vedere incursiunile analitice efectuate în procesul de elaborare a prezentei lucrări de doctorat, anticipând impactul pe care îl poate avea în doctrina autohtonă a dreptului constituțional, venim cu mai multe recomandări cu titlu de *lege ferenda*:

1. În urma analizei conotațiilor conceptuale asupra căilor de atac în calitatea lor de garanție constituțională, venim cu propunerea că art. 119 din Constituție să fie completat după cum urmează: *dreptul de recurs este de ordin constituțional*.

2. Luând în considerație importanța motivării hotărârii judecătorești în vederea garantării fundamentelor constituționale ale căilor de atac (principiul echității și dreptul la apărare), propunem completarea art. 120 din Constituție cu următorul text: *hotărârile judecătorești se adoptă în ședință publică și vor fi mereu motivate*.

BIBLIOGRAFIE

1. Alexe C. Judecătorul în procesul civil, între rol activ și arbitrar. Volumul I. București: C.H. Beck, 2008. 821 p. ISBN 978-973-115-311-7.
2. Arseni Al. Interdependența dintre jurisdicția constituțională și justiția de drept comun în domeniul asigurării legalității. În: Revista Națională de Drept, 2014, nr. 3. pp. 8-12. ISSN 1811-0770.
3. Arseni Al., Bălan S. Legalitate și legitimitate – principii de bază aplicate în reglementarea organizării și funcționării sistemului judecătoresc. În: Studia Universitas Moldaviae, 2022, nr. 3. pp. 99-103. ISSN 2345-1017.
4. Avornic Gh. ș.a. Istoria Justiției. Volumul II. Iași: Vasiliana, 2016. 785 p.
5. Barac L. Drept Constituțional. București: Universul Juridic, 2018. 240 p. ISBN 978-606-39-0344-1.
6. Bianca S. Excepția de neconstituționalitate. București: All Beck, 2005. 297 p. ISBN 973-655-552-6.
7. Boroi A. Drept procesual penal. București: All Beck, 2002. 466 p. ISBN 973-655-222-6.
8. Boroi G., Stancu M. Drept procesual civil. București: Hamangiu, 2015. 1080 p. ISBN 978-606-678-818-2.
9. Cârnaț T. Drept Constituțional. Chișinău: Print-Caro, 2010. 453 p. ISBN 937-079-814715-0.
10. Ciobanu V. Tratat teoretic și practic de procedură civilă. București: Național, 1997. 734 p. ISBN 973-084-734513-0.
11. Ciucă A. Apelul. București: Universul Juridic, 2008. 584 p. ISBN 978-973-127-002-9.
12. Codul Administrativ al Republicii Moldova nr. 116 din 19.07.2018. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 309-320 din 17.08.2018.
13. Codul Contravențional al Republicii Moldova nr. 218 din 24.10.2008. Publicat: Monitorul Oficial Republicii Moldova nr. 78-84 din 03.03.2009.
14. Codul de Procedură Penală al R.S.S. Moldovenești din 24.03.1961. Publicat: Veștile Sovietului Suprem al R.S.S. Moldovenești nr. 10 din 1961.
15. Codul de Executare al Republicii Moldova nr. 443 din 24.12.2004. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 34-35/112 din 03.03.2005.
16. Codul de Procedură Civilă al R.S.S. Moldovenești din 26.12.1964. În: Veștile Sovietului Suprem al R.S.S. Moldovenești nr. 36 din 1964.
17. Codul de Procedură Civilă al Republicii Moldova nr. 225 din 30.05.2003. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 111-115 din 12.06.2003.
18. Codul de Procedură Penală al Republicii Moldova nr. 122 din 14.03.2003. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 104-110 din 07.06.2003.

19. Codul de Procedură Penală al României din 02.07.1864. Publicat: Monitorul Oficial al României nr. 230 din 02.12.1864.
20. Codul Jurisdicției Constituționale al Republicii Moldova nr. 502-XIII din 16.06.1995. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 53-54/597 din 28.09.1995.
21. Constituția R.S.S. Moldovenești. Moscova: Editura Militară a Comisariatului Norodnic al Apărării, 1945. 25 p.
22. Constituția Republicii Moldova, adoptată la 29.07.94. Republicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr.78/140 din 29.03.2016.
23. Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (1950), încheiată la Roma la 04 noiembrie 1950, în vigoare de la 03 septembrie 1953, ratificată de Republica Moldova prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 1298-XIII din 24.07.1997. În: *Tratate internaționale, Volumul I*, 1998.
24. Cojuhari A. *Drept procesual civil. Partea specială*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2009. 440 p. ISBN 938-973-816417-0.
25. Condoiu M. *Procesul civil*. București: C.H. Beck, 2009. 450 p. ISBN 978-973-115-551-7.
26. Corlățean T. ș.a. *Constituția României. Comentarii și explicații*. București: C.H. Beck, 2017. 1655 p. ISBN 978-606-18-0681-2.
27. Costachi Gh. *Cetățeanul și puterea în statul de drept*. Chișinău: Inst. De Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, 2019. 548 p. ISBN 978-9975-56-700-8.
28. Costachi Gh. *Rolul Justiției în edificarea statului de drept*. Chișinău: Inst. De Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, 2019. 790 p. ISBN 978-9975-56-894-4.
29. Cozma D. *Răspunderea judecătorului în România și Republica Moldova*. Chișinău: Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, 2019. 345 p. ISBN 978-9975-56-640-7.
30. Dabija T. *Conceptul și problematica referitoare la dreptul cetățenilor la un recurs constituțional*. În: *Revista Națională de Drept*, 2010, nr. 5-6. pp. 72-75. ISSN 1811-0770.
31. Dulgheru D. *Asigurarea independenței judecătorului prin prisma garanțiilor constituționale*. În: *Revista Națională de Drept*, 2018, nr. 7-9. pp. 65-67. ISSN 1811-0770.
32. Dănilă L. *Drept procesual civil*. București: All Beck, 2004. 460 p. ISBN 973-655-609-3.
33. Dănișor D. *Libertatea în capcană. Aporii ale justiției constituționale*. București: Universul Juridic, 2014. 288 p. ISBN 978-606-673-300-7.
34. Deaconu Șt. ș.a. *Codex constituțional. Constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene. Volumul II*. București: Monitorul Oficial, 2015. 876 p. ISBN 978-973-567-901-9.
35. Deleanu I. *Tratat de procedură civilă. Volumul II*. București: All Beck, 2005. 536 p. ISBN 978-973-115-099-4.
36. Deleanu I. *Instituții și Proceduri Constituționale*. București; Servo-Sat, 2003. 750 p. ISBN 973-94442-40-4.
37. Dolea I. *Codul de Procedură Penală. Comentariu aplicativ*. Chișinău: Cartea juridică, 2006. 1172 p. ISBN 978-9975-3111-3-7.
38. Dolea I. ș.a. *Drept procesual penal. Volumul II*. Chișinău: Cartdidact, 2006. 335 p. ISBN 9975-79-343-6.
39. Duțu M. *Istoria Înaltei Curți de Casație și Justiție a României*. București: Universul Juridic, 2012. 508 p. ISBN 9789731277127.
40. Furdui S. *Codul de Procedură Penală: probleme și soluții ce vizează sistemul gradelor de jurisdicție în procesul de judecată*. În: *Revista Națională de Drept*, 2017, nr. 1. pp. 22-31. ISSN 1811-0770.

41. Furdui S. Cu privire la hotărârea judecătorească contravențională; probleme și soluții. În: Statul, securitatea și drepturile omului în condițiile societății informaționale. Chișinău, 2018. pp. 285-294. ISBN 978-9975-108-88-1.
42. Gafton L. Noțiunea și importanța apelului în procedura civilă. Aspecte istorice. În: Revista Națională de Drept, 2016, nr. 7. pp. 14-18. ISSN 1811-0770.
43. Gribincea V., Grecu P. Admiterea cererilor de revizuire în cauzele civile – este oare uniformă practica Curții Supreme de Justiție? Document Analitic. Chișinău: Centrul de Resurse Juridice, 2018. pp. 27-29.
44. Groza A. Echitatea procedurii judiciare – exigență a unui proces echitabil cu valențe multiple. În: Noua Revistă a Drepturilor Omului, 2009, nr. 3. pp. 28-39. ISSN 1841-4710.
45. Guceac I. Constituția la răscruce de milenii. Chișinău: S.n. (ÎS FEP „Tipografia Centrală”), 2013. p. ISBN 978-9975-53-279-2.
46. Guțuleac V. Tratat de drept contravențional. Chișinău: Tipografia Centrală, 2009. 318 p. ISBN 978-9975-78-739-0.
47. Hotărârea Curții Constituționale nr. 16 din 19.07.2005 privind controlul constituționalității unor dispoziții ale art. 421, art. 433 alin. (1), art. 452 alin. (1) și art. 455 alin. (3) din Codul de Procedură Penală al Republicii Moldova. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova Nr. 101-103 din 29.07.2005.
48. Hotărârea Curții Constituționale nr. 16 din 25.06.2013 pentru controlul constituționalității art. XI pct.16 din Legea nr. 29 din 6 martie 2012 pentru modificarea și completarea unor acte legislative. Publicat: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 177-181 din 16.08.2013.
49. Hotărârea Curții Constituționale nr. 21 din 22.07.2016 privind excepția de neconstituționalitate a articolului 125 lit. b) din Codul Penal, a articolelor 7 alin. (7), 39 pct. 5), 313 alin. (6) din Codul de Procedură Penală și a unor prevederi din articolele 2 lit. d) și 16 lit. c) din Legea cu privire la Curtea Supremă de Justiție. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 355-359 din 14.10.2016.
50. Hotărârea Curții Constituționale nr. 21 din 23.06.1997 cu privire la interpretarea art. 114 din Constituția Republicii Moldova. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 045 din 10.07.1997.
51. Hotărârea Curții Constituționale nr. 22 din 30.06.1997 privind constituționalitatea unor articole din Codul de Procedură Penală. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 046 din 17.07.1997.
52. Hotărârea Curții Constituționale nr. 24 din 06.05.1999 privind controlul constituționalității art. 20 alin. (2) din Legea privind statutul juridic special al Găgăuziei (Gagauz-Yeri) nr. 344-XIII din 23 decembrie 1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 53-54/34 din 27.05.1999.
53. Hotărârea Curții Constituționale nr. 3 din 09.02.2012 privind controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr. 163 din 22 iulie 2011 pentru modificarea și completarea unor acte legislative. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 38-41 din 24.02.2012.
54. Hotărârea Curții Constituționale nr. 2 din 09.02.2016 pentru interpretarea articolului 135 alin. (1) lit. a) și lit. g) din Constituția Republicii Moldova (excepția de neconstituționalitate). În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 55-58 din 11.03.2016.
55. Huruba E. Recursuri în interesul legii. În: Revista română de executare silită, 2019, nr. 1. pp 198-216. ISSN 1582-4756.

56. Leș I., Ghiță D. Tratat de drept procesual civil. Volumul I. București: Universul Juridic, 2020. 809 p. ISBN 978-606-39-0723-4
57. Leș I. Tratat de drept procesual civil. București: All Beck, 2005. 980 p. ISBN 948-873-793434-0.
58. Legea cu privire la Curtea Constituțională nr. 317-XIII din 13.12.1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 8/86 din 07.02.1995.
59. Legea cu privire la Curtea Supremă de Justiție nr. 64 din 30.03.2023. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 117-118 din 06.04.2023.
60. Legea cu privire la prevederile de bază ale statutului juridic special al localităților din stânga Nistrului (Transnistria) nr. 173 din 22.05.2005. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 101-103 din 29.07.2005.
61. Legea insolvenței nr. 149 din 29.06.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 193-197 din 14.09.2012.
62. Legea pentru organizare judecătorească a României nr. 982 din 14.06.1865. În: Monitorul Oficial al României nr. 88 din 04.07.1865.
63. Legea privind organizarea judecătorească nr. 514 din 06.07.1995. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 58 din 19.10.1995.
64. Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice din 16 decembrie 1966. Adoptat și deschis spre semnare de Adunarea Generală a ONU la 16.12.1966, intrat în vigoare la 23.03.1967, ratificat prin Hotărârea Parlamentului R.M. nr. 217-XII din 28.07.1990, în vigoare pentru Republica Moldova din 26.04.1993. În: Tratatate internaționale, Volumul I, 1998.
65. Poalelungi M. ș.a. Hotărâri explicative în materie civilă ale Plenului Curții Supreme de Justiție. Chișinău: Institutul Național de Justiție, 2019. 970 p. ISBN 978-9975-146-63-0.
66. Poalelungi M., ș.a. Manualul judecătorului pentru cauze penale. Chișinău, 2013. p. 430, 1192 p. ISBN 978-9975-53-231-0.
67. Prisac A. Comentariu la Codul de Procedură Civilă al Republicii Moldova. Chișinău: Cartea juridică, 2019. 1316 p. ISBN 978-9975-139-79-3.
68. Spânu I., Lupu C. Esența și menirea justiției constituționale într-un stat de drept, În: Legea și Viața, 2017, nr. 3. pp 18-23. ISSN 1810-309X.
69. Șterbeț V. Rolul supremației Constituției în asigurarea principiului legalității propriu statului de drept. În: Justiția Constituțională în Republica Moldova, 2010, nr. 2. pp 11-14. ISSN 1810-7257.
70. Sudre Fr., Levinet M. Marile hotărâri ale Curții Europene a Drepturilor Omului. București: Rosetti Internațional, 2009. 683 p. ISBN 978-973-7881-65-6.
71. Uță L. Apelul în procesul civil. București: Hamangiu, 2018. 457 p. ISBN 978-606-27-098-4.
72. Uță L., Comșa C. Contestația în anulare în procesul civil. București: Hamangiu, 2019. 360 p. ISBN 978-606-27-1315-7.
73. Uță L., Comșa C. Revizuirea în procesul civil. București: Hamangiu, 2019. 355 p. ISBN 978-606-27-1316-4.
74. Răilean P. Aportul Curții Constituționale la asigurarea constituționalității în statul de drept. În: Legea și Viața, 2017, nr. 6. pp. 10 - 15. ISSN 2587-4365.
75. Rusu L. Unele particularități ale realizării principiului contradictorialității în cadrul căilor de atac în procesul penal al Republicii Moldova. În: Legea și Viața, 2017, nr. 3. pp 7-11. ISSN 1810-309X .

76. Tașcă M. Extinderea dreptului românesc în Basarabia după Marea Unire din 1918 și unificarea legislativă cu cea din Vechiul Regat. În: *Analele științifice. Științe juridice*, 2005, nr. 8. pp. 14-30. ISSN 1857-1204.
77. Troianovschi C. Revizuirea – un apel camuflat sau un mijloc de apărare a drepturilor în procesul civil? În: *Revista Institutului Național al Justiției*, 2016, nr. 2(37). pp. 39-49. ISSN 1857-2405.
78. Țurcan O. Excepția de neconstituționalitate în contextual general al excepțiilor procesuale. În: *Legea și Viața*, 2012, nr. 8. pp. 45-51. ISSN 1810-309X.
79. Țurcan O. Puterea judecătorească în statul de drept: concept și valoare. În: *Legea și viața*, 2017, nr. 6. pp. 55-58. ISSN 1810-309X.
80. Toader T., Safta M. *Dialogul judecătorilor constituționali*. București: Universul juridic, 2015. 359 p. ISBN 978-606-673-523-0.

LISTA PUBLICAȚIILOR LA TEMA TEZEI

1. **Rusanovschi I.** Unificarea legislativă în folosirea căilor de atac în Basarabia după adoptarea Constituției din 27 martie 1923. În: *Revista științifică „Studii Juridice Universitare”*, 2015, nr. 3-4. pp. 154-161. ISSN 1857-4122.
2. **Rusanovschi I.** Probleme teoretico-practice ce apar în materie de competență jurisdicțională la examinarea litigiilor de insolvență. În: *Revista științifică „Studii Juridice Universitare” (ULIM)*, an. VIII, nr. 3-4, 2016. pp. 149-153. ISSN 1857-4122.
3. **Rusanovschi I.** Aspecte evolutive ale căilor de atac în Basarabia țaristă. În: *Revista „Studii Juridice Universitare” (ULIM)*, an. IX, nr. 1-2, 2017. pp. 158-164. ISSN 1857-4122.
4. **Rusanovschi I.** Modificarea Codului Contravențional sau sfidarea Constituției de către Comisia Situații Excepționale? În: *Revista Națională de Drept*, nr. 1(243), 2021. pp. 56-65. ISSN 1811-0770.
5. **Rusanovschi I.** Contestarea încheierii de respingere a cererii de ridicare a excepției de neconstituționalitate: atitudinea Curții Constituționale. În: *Revista Națională de Drept*, 2022, nr. 1 (247), 2022. pp. 21-29. ISSN 1811-0770.
6. **Rusanovschi I.** Reflecții analitice asupra neconstituționalității legii nr. 236/2020 privind modificarea unor acte normative. În: *Materialele Conferinței Științifice Internaționale „Perspectivele și Problemele Integrării în Spațiul European al Cercetării și Educației”*, mun. Cahul, 04 iunie 2021. Cahul: Universitatea de Stat „B.P.Hasdeu”, 2021. pp. 136-146. ISBN 2587-3563.
7. **Rusanovschi I.** Reflecții analitice asupra neconstituționalității hotărârilor de instituire a educației on-line. În: *Materialele Conferinței Științifice Naționale a Doctoranzilor „Metodologii contemporane de cercetare și evaluare”*, dedicată aniversării a 75-a USM, secțiunea Drept, mun. Chișinău, 22-23 aprilie 2021. Chișinău: CEP USM, 2021. pp. 298-307. ISBN 978-9975-159-16-6.
8. **Rusanovschi I.** Proiectul de lege cu privire la curtea supremă de justiție și golirea de sens a unei căi de atac – recursul. În: *Materialele Conferinței Științifice cu participare internațională „Drepturile omului și justiția în Republica Moldova în contextul integrării europene”*, mun. Chișinău, 10 decembrie 2022.

ADNOTARE

Rusanovschi Iulian, Fundamentele constituționale ale căilor de atac în Republica Moldova, teză de doctor în drept la Specialitatea 552.01 – Drept Public, Chișinău, 2023.

Structura tezei: Introducere, trei capitole, concluzii generale și recomandări, bibliografia din 270 de surse, 182 de pagini text de bază. Rezultatele sunt publicate în 9 lucrări științifice.

Cuvinte cheie: stat de drept; protecția constituțională a drepturilor și libertăților omului și cetățeanului; dreptul la protecție judiciară; hotărâre judecătorească; căi de atac; apel; recurs.

Scopul lucrării: constă în identificarea și examinarea fundamentelor constituționale ale tuturor căilor de atac în dreptul public și dreptul privat prin prisma articolelor 1, 4, 16, 20, 26, 54 și 119 din Constituția Republicii Moldova și a elementelor care caracterizează fiecare cale de atac în parte, ca urmare a importanței acestor căi de atac și a necesității utilizării lor, atât la nivel teoretic, cât și la nivel practic pentru apărarea drepturilor și libertăților individuale, dar și pentru prevenirea sau îndreptarea erorilor ce se pot ivi la examinarea unei cauze judecătorești.

Obiectivele cercetării: Elaborarea și analiza complexă a căilor de atac prin prisma articolelor 1, 4, 16, 20, 26, 54 și 119 din Constituție, analiza fundamentelor constituționale ale căilor de atac; prezentarea și analiza elementelor și semnelor distinctive ale căilor de atac; analiza mecanismelor existente de punere în aplicare a dreptului constituțional la contestarea unei hotărâri judecătorești; formularea concluziilor și a propunerilor venite să îmbogățească inclusiv cadrul teoretic în materia căilor de atac.

Noutatea și originalitatea științifică este determinată de insuficiența studierii acestui subiect în doctrina dreptului public în Republica Moldova care ar permite identificarea și analiza fundamentelor constituționale ale căilor de atac. Lucrarea reprezintă o cercetare complexă a problemelor teoretice și aplicative privind esența și conținutul căilor de atac, dar și a fundamentelor lor constituționale. Cele enunțate ne permit să formulăm următoarele elemente de noutate științifică: formularea sintagmei *recurs de ordin constituțional*; identificarea elementelor ce reprezintă în ansamblu fundamentele constituționale ale căilor de atac; definirea construcțiilor teoretice ale fundamentelor constituționale ale căilor de atac; enunțarea conexiunii dintre totalitatea căilor de atac și reglementările existente în conținutul articolului 119 din Constituție.

Rezultatele obținute care contribuie la soluționarea unei probleme științifice importante rezidă în formularea unui concept modern și oportun, *fundamentele constituționale ale căilor de atac*, ca fiind un concept ce verifică constituționalitatea reglementării căilor de atac în dreptul național, dar și imperfecțiunea legislației prin omisiunea de reglementare a unor căi de atac în cazuri concrete, fapt ce a condus la elaborarea propunerii de introducere a conceptului de

recurs de ordin constituțional, în condițiile în care o serie de acte judecătorești emise de către instanțele de fond nu pot fi supuse verificării de către o instanță ierarhică în grad.

Semnificația teoretică. Lucrarea elucidează diverse abordări doctrinare ale diferitor căi de atac naționale. Din perspectivă teoretică se urmărește ordonarea căilor de atac, în așa fel încât să poată fi examinate în coraport cu modul în care acestea corespund reglementărilor constituționale existente în articolele 1, 4, 16, 20, 26, 54 și 119 din Constituție.

Valoarea aplicativă a cercetării. Rezultatele și concluziile prezentei lucrări vor putea fi folosite de către judecători, avocați și alți participanți în procesul de realizare a răspunderii juridice, contribuind la uniformizarea practicii judiciare. De asemenea, reflectarea teoretico-practică a fundamentelor constituționale ale căilor de atac, cu siguranță vor constitui un început pentru alte studii ce vor detalia anumite aspecte prezente în lucrare.

ANNOTATION

Rusanovschi Iulian, The Constitutional Foundations of the Remedies at Law in the Republic of Moldova, PhD law thesis in Specialty 552.01 – Public Law, Chisinau, 2023.

Thesis structure: Introduction, three chapters, general conclusions and recommendations, bibliography from 270 sources, 182 pages of basic text. The obtained results are published in 9 scientific papers.

Keywords: rule of law; constitutional protection of human and citizen rights and freedoms; the right to judicial protection; court order; remedies at law; call; appeal.

The purpose of the paper is to identify and examine all remedies in public and private law in the light of Articles 1, 4, 16, 20, 26, 54 and 119 of the Constitution of the Republic of Moldova and the elements that characterize each appeal, due to the importance of these remedies at law and the need to use them both for the defence of individual rights and freedoms, but also for the prevention or correction of errors that may arise in the examination of a court case.

Research objectives: Elaboration and complex analysis of remedies at law through the prism of Articles 1, 4, 16, 20, 26, 54 and 119 of the Constitution, analysis of the constitutional foundations of remedies at law; presentation and analysis of the elements and distinctive signs of remedies at law; analysis of the existing mechanisms for implementing the constitutional right to challenge a court decision; formulating conclusions and proposals to enrich the theoretical framework for remedies at law.

The scientific novelty and originality is determined by the insufficiency of studying this subject in the doctrine of public law in the Republic of Moldova and by the need to approach it through new research methods and visions, which would allow the appreciation from a new perspective and other positions of constitutional foundations of remedies at law. The paper represents a complex research of the problems regarding the essence and content of the remedies. The above allows us to formulate the following elements of scientific novelty: the formulation of the phrase constitutional remedy at law; identification of the elements that represent as a whole the constitutional foundations of the remedies; defining the theoretical constructions of the constitutional foundations of remedies at law; stating the connection between all the remedies and the existing regulations in the content of Articles 1, 4, 16, 20, 26, 54 and 119 of the Constitution.

The results obtained that contribute to solving an important scientific problem lie in the formulation of a modern and timely concept, the constitutional foundations of remedies, as a concept that verifies the constitutionality of the regulation of remedies in national law, but also

the imperfection of legislation by omission to regulate remedies in concrete cases, which led to the elaboration of the proposal to introduce in constitutional law the concept of constitutional remedy at law, given that a series of court documents issued by the courts of first instance cannot be subject to verification by a hierarchical court in rank.

Theoretical significance. The paper elucidates various doctrinal approaches to different national remedies at law. From a theoretical perspective, the aim is to order remedies at law, so that they can be examined in conjunction with how they correspond to the existing constitutional regulations in Articles 1, 4, 16, 20, 26, 54 and 119 of the Constitution.

The applicative value of research. The results and conclusions of this paper may be used by judges, lawyers and other participants in the process of fulfilling legal responsibility, contributing to the standardization of judicial practice. Also, the theoretical-practical reflection of the constitutional foundations of the remedies at law will certainly be a beginning for other studies that will detail certain aspects present in the paper.

АННОТАЦИЯ

Русановски Юлиан, «Конституционные основы путей обжалования в Республике Молдова», докторская диссертация по праву, специальность 552.01 – Публичное право, Кишинев, 2023.

Структура работы: введение, три главы, общие выводы и рекомендации, библиографию из 270 источников, 182 основных текстовых страниц. Полученные результаты опубликованы в 9-х научных трудах.

Ключевые слова: правовое государство; конституционная защита прав и свобод человека; право на юридическую защиту; судебное решение; пути обжалования.

Цель исследования: состоит в обнаружении и рассмотрении всех путей обжалования в публичном и частном праве через призму статьи 1, 4, 16, 20, 26, 54 и 119 Конституции, а также элементов, которые являются характерными для каждого пути обжалования в отдельности, как следствие значимости данных путей обжалования и необходимости их использования как на теоретическом, так и на практическом уровне для защиты индивидуальных прав и свобод, но и для предотвращения или исправления ошибок, которые могут быть допущены при рассмотрении судебного иска.

Задачи исследования: изучение и комплексный анализ путей обжалования через призму статьи 1, 4, 16, 20, 26, 54 и 119 Конституции; анализ конституционных основ путей обжалования; презентация и анализ элементов и отличительных черт путей обжалования; анализ существующих механизмов по применению конституционного права обжаловать судебное решение; выработка выводов и предложений по обогащению в том числе теоретических знаний в области путей обжалования.

Научная новизна и оригинальность исходит из того, что данный вопрос недостаточно исследован наукой публичного права в Республике Молдова. Данная работа представляет собой комплексное исследование теоретических и прикладных проблем относительно сущности и содержания путей обжалования, а также их конституционных основ. Вышеизложенное позволяет нам сформулировать следующие элементы научной новизны: формулировка словосочетания «конституционная кассация»; выявление связи между всеми путями обжалования и существующими нормами, содержащиеся в статье 1, 4, 16, 20, 26, 54 и 119 Конституции, итд.

Полученные результаты, которые способствуют решению важной научной проблемы, заключаются в формулировании современной и своевременной концепции –

конституционные основы путей обжалования – как концепции, проверяющей конституционность регулирования апелляций в национальном законодательстве, а также несовершенство законодательства, состоящей в упущении регулирования путей обжалования в конкретных случаях, что привело к разработке предложения о введении в конституционном праве концепции *конституционной кассации*.

Теоретическая значимость. Данное исследование освещает различные доктринальные подходы различных национальных путей обжалования. С теоретической точки зрения цель состоит в том, чтобы упорядочить пути обжалования таким образом, чтобы их можно было рассматривать во взаимодействии с тем, как они соответствуют конституционным предписаниям статьи 1, 4, 16, 20, 26, 54 и 119 Конституции.

Прикладная ценность исследования. Результаты и выводы данной научной работы могут быть использованы участниками процесса реализации юридической ответственности, способствуя униформизации судебной практики.

FUNDAMENTELE CONSTITUȚIONALE ALE CĂILOR DE ATAC ÎN REPUBLICA MOLDOVA

SPECIALITATEA 552.01 – DREPT PUBLIC

REZUMATUL tezei de doctor în drept

Aprobat spre tipar: 23.10.2023
Hârtie offset. Tipar digital
Coli de tipar: 2.00

Formatul hârtiei: A5
Tiraj 50 ex.
Comanda nr. 236

© Rusanovschi Iulian, 2023

Tipografia SRL „Rucan Invest”,
str. Vlaicu Pârcălab nr. 52, mun.Chișinău MD-2012